

DOI <https://doi.org/10.32782/2956-333X/2025-2-3>**DZIECI NA WOJNIE: NORMY PRAWNE I REHABILITACJA PSYCHOLOGICZNA****CHILDREN IN WAR: LEGAL NORMS AND PSYCHOLOGICAL REHABILITATION****Oleksandr Sotula,***Dr hab., Profesor, koordynator, Wyższa Szkoła Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa, Łódź, Polska**orcid.org/0000-0003-4633-4500**osotula@wsbw.pl*

Summary. The issue of child soldiers remains one of the most pressing concerns in international humanitarian law, requiring attention from legal scholars and experts in international relations. The phenomenon of child recruitment and use in armed conflicts has reached unprecedented levels in modern warfare, particularly in regions like Africa, Asia, and Latin America. Historical research shows that while the participation of children in warfare has longstanding roots, it became a systemic issue only in the second half of the 20th century. Factors contributing to this problem include family separation due to war, extreme poverty, forced recruitment through abductions, and ideological indoctrination. Children's psychological vulnerabilities make them particularly susceptible to manipulation, and the availability of lightweight firearms further facilitates their involvement in combat.

The psychological impact on child soldiers is profound and often irreversible. Prolonged exposure to high-intensity stress and violence leads to neurophysiological changes, including emotional dysregulation and behavioral impulsivity. Forced participation in violent acts, particularly against their own communities, results in severe psychological trauma, feelings of guilt, and moral desensitization. For many child soldiers, the process of demobilization and reintegration is exceptionally challenging due to the depth of their trauma and the lack of adequate rehabilitation programs.

From a legal perspective, international instruments such as the Geneva Conventions, the Convention on the Rights of the Child (1989), and the Optional Protocol on the involvement of children in armed conflict aim to protect children from recruitment and combat participation. These documents set minimum age thresholds (15 or 18 years) for recruitment and prohibit forced conscription. However, the implementation of these norms remains inadequate due to weak state institutions and the non-compliance of non-state armed groups.

Key challenges include the lack of accountability for commanders who recruit children and the insufficient support for child soldiers who commit crimes under coercion. Additionally, many detained child soldiers are treated as criminals rather than victims, violating juvenile justice standards. A particularly alarming trend is the use of children in suicide attacks, driven by psychological indoctrination and the cultivation of martyrdom ideologies.

Addressing this global issue requires coordinated international efforts focused on strengthening legal frameworks, addressing root causes such as poverty and inequality, and providing education and rehabilitation programs tailored to the unique needs of child soldiers. Only a comprehensive approach can ensure proper protection for children and offer a path to recovery for those already affected.

Keywords: child soldiers, armed conflict, recruitment, psychological trauma, international law, rehabilitation, juvenile justice, poverty, indoctrination, accountability.

1. Wprowadzenie

Problem dzieci-żołnierzy pozostaje jednym z najbardziej palących zagadnień w międzynarodowym prawie humanitarnym i wymaga szczególnej uwagi ze strony naukowców zajmujących się prawem karnym oraz stosunkami międzynarodowymi. Wykorzystywanie dzieci w konfliktach zbrojnych to zjawisko, które osiągnęło bezprecedensową skalę we współczesnych wojnach i stało się swoistą „wizytówką” wielu konfliktów na różnych kontynentach (Nowak, 2008). Badania historyczne pokazują, że choć udział dzieci w działaniach wojennych ma długą tradycję, dopiero od drugiej połowy XX wieku przekształcił się w zjawisko systemowe, obejmujące rozległe obszary i przybierające nowe formy. Analizując obecny stan problemu, można stwierdzić, że od 250 do 300 tysięcy dzieci uczestniczy w kilkudziesięciu konfliktach zbrojnych na całym świecie, z czego około 40% stanowią dziewczęta (Czyżewski, 2009). Najbardziej dramatyczna sytuacja występuje w Afryce (Demokratyczna Republika Konga, Sierra Leone, Sudan, Uganda), Azji (Afganistan, Myanmar, Filipiny, Sri Lanka) oraz w Ameryce Łacińskiej (głównie w Kolumbii) (Nowak, 2008).

Zjawisko wykorzystywania dzieci w konfliktach zbrojnych ma złożoną etiologię, wynikającą z połączenia czynników społeczno-ekonomicznych, politycznych i psychologicznych. Główne przyczyny

rekrutacji dzieci obejmują: rozdzielanie z rodziną na skutek wojny, gdy dzieci, które straciły rodziców lub zostały od nich oddzielone, stają się szczególnie podatne na działania rekrutujących; skrajne ubóstwo i brak alternatywnych środków do przetrwania; przymusową rekrutację poprzez porwania ze szkół, wiosek czy obozów dla uchodźców; oraz ideologiczną indoktrynację wykorzystującą motywy religijne, nacjonalistyczne lub polityczne (International Committee of the Red Cross [ICRC], 1994). Istotną rolę odgrywają również psychologiczne cechy dzieci, które sprawiają, że są one bardziej podatne na sugestie i manipulację. Dzieci łatwiej poddają się ideologicznemu wpływowi, nie są w pełni świadome ryzyka ani konsekwencji swoich działań, co czyni je atrakcyjnymi celem dla rekrutujących (Abbott, 2000).

Rozpowszechnienie lekkiej broni strzeleckiej, która nie wymaga dużego wysiłku fizycznego do obsługi, znacznie przyczyniło się do angażowania dzieci w bezpośrednie działania bojowe. Dodatkowo, wewnętrzny charakter większości współczesnych konfliktów, często toczących się w warunkach załamania tradycyjnych struktur społecznych i instytucji, stwarza dodatkowe warunki do masowego wykorzystywania dzieci jako kombatanów. Zbrojne ugrupowania niepaństwowe, które nie mają stabilnych źródeł uzupełniania swoich szeregów, postrzegają dzieci jako tanią i łatwo dostępną siłę bojową, którą łatwo kontrolować i „przetwarzać” (Tiefenbrun, 2008).

2. Psychologiczne skutki udziału dzieci w konfliktach zbrojnych

Psychologiczne skutki udziału w konfliktach zbrojnych dla dzieci są wyjątkowo niszczące i mają długotrwałe, często nieodwracalne konsekwencje. Dzieci-żołnierze doświadczają wielowymiarowej traumy, która niszczy wszystkie aspekty ich rozwoju psychicznego i kształtowania osobowości. Na poziomie neurofizjologicznym długotrwałe narażenie na stres o wysokiej intensywności prowadzi do strukturalnych i funkcjonalnych zmian w mózgu, szczególnie w układzie limbicznym i korze przedczołowej, odpowiedzialnych za regulację emocji, impulsywne zachowania i procesy decyzyjne. Badania pokazują, że stałe przebywanie w traumatycznych warunkach działań wojennych, obserwowanie przemocy oraz bezpośrednie uczestnictwo w niej powodują nadmierną aktywację współczulnego układu nerwowego, co objawia się stanem nieustannej czujności, reakcjami wegetatywnymi (tachykardią, nadmiernym poceniem się, drżeniem), zaburzeniami snu oraz niemożnością odprężenia się nawet w bezpiecznych warunkach.

Szczególnie destrukcyjne skutki ma zmuszanie dzieci do popełniania aktów przemocy, zwłaszcza wobec członków własnych rodzin czy społeczności, co jest celowo wykorzystywane przez dowódców w celu zerwania więzi społecznych dziecka i uzależnienia go od formacji zbrojnej (Tiefenbrun, 2008). Przekształcenie dziecka z ofiary w sprawcę przemocy wywołuje poważne wewnętrzne konflikty, poczucie winy, wstydu i nienawiści do samego siebie, które z czasem przechodzą w różne mechanizmy obronne – dysocjację, racjonalizację, zaprzeczenie i stępienie wrażliwości emocjonalnej. Mechanizmy te pozwalają dziecku tymczasowo dostosować się do trudnych warunków, jednak prowadzą do głębokiej deformacji osobowości i zniszczenia świadomości moralnej. W rezultacie obserwuje się zjawisko "dehumanizacji" i desensytyzacji wobec przemocy – dzieci przestają emocjonalnie reagować na cierpienie innych, tracą zdolność do empatii i do moralnej oceny własnych działań.

Należy zauważyć, że wiek dzieci wcielanych do zbrojnych formacji (często między 6. a 15. rokiem życia) jest kluczowy dla kształtowania wartości moralnych, umiejętności społecznych oraz tożsamości osobistej (Michałowska, 2008). Zakłócenie normalnego procesu socjalizacji w tym okresie ma charakter nieodwracalny, ponieważ zamiast przyswajania prosocjalnych norm i wartości dziecko internalizuje modele zachowań opartych na przemocy, które stają się częścią jego postrzegania samego siebie. Formacje wojskowe celowo wykorzystują tę psychologiczną podatność, narzucając dziecku nową tożsamość – tożsamość bojownika, która często wiąże się z brutalnymi rytuałami inicjacyjnymi, obejmującymi przymus do zabijania, rytualne upokorzenia czy tortury fizyczne.

Szczególnie destrukcyjnym czynnikiem jest systematyczne stosowanie substancji psychoaktywnych w celu kontroli nad dziećmi-żołnierzami. Aby przezwyciężyć ich naturalny strach przed walką, zwiększyć agresję i zmniejszyć zdolność do empatii, dzieci często zmusza się do zażywania alkoholu, narkotyków, amfetaminy oraz innych środków psychotropowych (Tiefenbrun, 2008). Spożywanie substancji psychoaktywnych w dzieciństwie i w okresie dojrzewania, kiedy mózg intensywnie się rozwija, prowadzi

do nieodwracalnych zaburzeń procesów neurochemicznych, co zwiększa ryzyko uzależnienia chemicznego, stanów psychotycznych oraz dysfunkcji poznawczych. Ponadto, uzależnienie od narkotyków staje się dodatkowym mechanizmem kontroli nad dzieckiem, ponieważ dostęp do tych substancji jest kontrolowany przez formacje zbrojne.

Szczególnie poważne skutki psychologiczne występują u dziewcząt, które padły ofiarą przemocy seksualnej i wykorzystywania seksualnego. Systematyczne gwałty, przymusowe małżeństwa z dowódcami czy niewolnictwo seksualne powodują głębokie urazy psychiczne, trudności w tworzeniu zdrowych relacji międzyludzkich w przyszłości oraz rozwój różnorodnych zaburzeń psychosomatycznych (Polgreen, 2008). Szczególnie trudna jest sytuacja dziewcząt, które urodziły dzieci z gwałtów, ponieważ po demobilizacji doświadczają podwójnej stygmatyzacji i odrzucenia przez społeczność. Połączenie traumy przemocy seksualnej z innymi traumatycznymi doświadczeniami prowadzi do powstania złożonego zespołu stresu pourazowego, który charakteryzuje się przewlekłymi stanami depresyjnymi, myślami samobójczymi, zaburzeniami w sferze seksualnej i intymności, trudnościami w budowaniu zaufania do innych, autostygmatyzacją oraz poczuciem beznadziei (McKay, 2004).

Radykalne przerwanie normalnego rozwoju jest jednym z najbardziej dramatycznych skutków wykorzystywania dzieci w konfliktach zbrojnych. Dzieci spędzające lata w warunkach wojny zamiast się uczyć, bawić i socjalizować, tracą możliwość przejścia przez naturalne etapy rozwoju psychologicznego (International Committee of the Red Cross [ICRC], 1994). Brak normalnego dzieciństwa, pozbawienie opieki i wsparcia, a także utrata możliwości zdobycia wykształcenia i rozwijania umiejętności społecznych prowadzą do powstania fundamentalnych deficytów, które niezwykle trudno zrekompensować w dorosłym życiu. Dotyczy to szczególnie dzieci zwerbowanych w bardzo młodym wieku, które spędziły długi czas w zbrojnych formacjach. Takie dzieci często nie potrafią czytać, pisać, liczyć, nie mają podstawowych umiejętności społecznych ani nie są zdolne rozwiązywać konfliktów w sposób pokojowy.

Proces demobilizacji i reintegracji byłych dzieci-żołnierzy stanowi niezwykle trudne wyzwanie ze względu na głębokość i złożoność traum psychicznych, które przeżyły. Skuteczne programy rehabilitacyjne muszą obejmować długoterminowe wsparcie psychoterapeutyczne, ukierunkowane na przepracowanie traumatycznych doświadczeń, odbudowę mechanizmów samoregulacji oraz kształtowanie prosojnej tożsamości. Ważnym elementem są również programy edukacyjne, które umożliwiają nadrobienie zaległości w nauce, oraz szkolenia zawodowe, które zapewniają ekonomiczną niezależność. Jednak nawet przy dostępności takich programów znaczna część byłych dzieci-żołnierzy nie jest w stanie w pełni przystosować się do życia w warunkach pokoju. Brak kontroli nad agresywnymi impulsami, przewlekłe zaburzenia psychiczne, brak wykształcenia i umiejętności zawodowych, a także stygmatyzacja ze strony społeczności zwiększają ryzyko powrotu do zachowań przemocowych, zaangażowania w działalność przestępczą lub ponownego dołączenia do zbrojnych formacji (Badjoko, 2007).

3. Międzynarodowe aspekty prawnej ochrony dzieci-żołnierzy

Międzynarodowa ochrona prawna dzieci przed wykorzystywaniem w konfliktach zbrojnych opiera się na szeregu dokumentów, w tym Konwencjach Genewskich i Protokołach Dodatkowych do nich, Konwencji o prawach dziecka z 1989 roku oraz Protokołu fakultatywnego w sprawie udziału dzieci w konfliktach zbrojnych, Statutu Rzymskiego Międzynarodowego Trybunału Karnego, a także konwencji Międzynarodowej Organizacji Pracy (Cohn, Goodwin-Gill, 1994). Dokumenty te określają minimalny wiek rekrutacji i udziału w konfliktach zbrojnych (15 lub 18 lat, w zależności od dokumentu), zakazują przymusowego werbowania dzieci i zobowiązują państwa do podejmowania wszelkich możliwych środków, aby zapobiegać udziałowi dzieci w działaniach zbrojnych.

Jednak pomiędzy przyjęciem międzynarodowych norm a ich wdrożeniem istnieje znaczna luka. W wielu krajach brakuje skutecznych mechanizmów kontroli przestrzegania ograniczeń wiekowych podczas rekrutacji do sił zbrojnych, zwłaszcza w warunkach konfliktu lub na obszarach z osłabionymi instytucjami państwowymi (Sheppard, 2000). Ponadto, zbrojne formacje nieregularne często w ogóle nie uznają międzynarodowo-prawnych ograniczeń i nadal masowo wykorzystują dzieci. Szczególną trudność stanowi kwestia odpowiedzialności za rekrutację dzieci – dowódcy i liderzy takich formacji rzadko są pociągani do odpowiedzialności, podczas gdy dzieci-żołnierze, które popełniły przestępstwa pod przymusem lub

w wyniku manipulacji, często nie otrzymują odpowiedniego wsparcia ani rehabilitacji (Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, 2008).

Sytuację dodatkowo komplikuje problem określenia statusu dzieci-żołnierzy w przypadku ich zatrzymania. Wbrew zasadzie, zgodnie z którą dzieci-żołnierze powinny być traktowane przede wszystkim jako ofiary wymagające pomocy i wsparcia w procesie reintegracji, wiele z nich trafia do więzień jedynie z powodu powiązań z ugrupowaniami zbrojnymi przeciwnika. Naruszane są wszystkie standardy wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich oraz prawo do uczciwego procesu – dzieci są przetrzymywane w izolatkach, gdzie często są źle traktowane, a nawet torturowane. Przykłady takich praktyk można znaleźć m.in. w Burundi, Izraelu i na Filipinach (Czyżewski, 2009).

Jednym z najbardziej niepokojących zjawisk ostatnich lat jest wzrost liczby ataków terrorystycznych z udziałem zamachowców-samobójców, co wiąże się z manipulacją i brutalnym traktowaniem dzieci, szczególnie w Afganistanie i na okupowanych terytoriach palestyńskich (Veerman & Levine, 2001). Dzieci stają się obiektami celowej obróbki psychologicznej, mającej na celu ukształtowanie "kultu męczeństwa", który wykorzystuje ich wiekową podatność na idealizm, poszukiwanie sensu życia i potrzebę uznania. Mechanizmy psychologiczne stosowane przy przygotowywaniu dzieci do zamachów samobójczych obejmują izolację od zwykłego środowiska społecznego, intensywną indoktrynację religijną lub ideologiczną, tworzenie czarno-białego obrazu świata (podział na "naszych" i "wrogów"), obietnice nagrody pośmiertnej i sławy, a także wytwarzanie poczucia świętego obowiązku wobec społeczności lub wyższych sił.

4. Wyzwania reintegracji i potrzeba globalnego podejścia

Praca psychologiczna z dziećmi, które przebywały w takich warunkach, jest niezwykle trudna, ponieważ wymaga nie tylko przezwyciężenia traumatycznych doświadczeń, ale także dekonstrukcji zinternalizowanych ekstremistycznych przekonań, które stały się częścią tożsamości dziecka. Dzieci te potrzebują również specyficznych programów reintegracyjnych, uwzględniających ich unikalne doświadczenia i cechy psychologiczne, jednak takie programy w większości społeczeństw pokonfliktowych są słabo rozwinięte i niewystarczająco finansowane (Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, 2008).

Globalny charakter problemu dzieci-żołnierzy wymaga skonsolidowanych wysiłków międzynarodowych, które będą miały na celu nie tylko wzmocnienie mechanizmów prawnej ochrony dzieci, ale także eliminację głównych przyczyn tego zjawiska. Należy opracować skuteczne strategie prewencyjne, obejmujące walkę z ubóstwem i nierównościami społeczną, zapewnienie dostępu do edukacji na obszarach objętych konfliktami, wspieranie rodzin i społeczności, a także wzmocnienie systemów ochrony dzieci na poziomie krajowym i międzynarodowym. Szczególną uwagę należy poświęcić identyfikacji i ochronie dzieci z grup ryzyka – sierot, dzieci oddzielonych od rodzin, osób wewnętrznie przesiedlonych oraz uchodźców (General Assembly resolution 48/157, 1996).

Integralną częścią międzynarodowych wysiłków powinno być stworzenie skutecznych mechanizmów monitorowania i raportowania przypadków rekrutacji i wykorzystywania dzieci, które pozwolą na szybkie wykrywanie naruszeń i podejmowanie odpowiednich działań. Ważne jest również pociągnięcie do odpowiedzialności dowódców i innych osób korzystających z dzieci w konfliktach zbrojnych oraz rezygnacja z praktyki amnestii za takie przestępstwa, co sprzyjałoby budowaniu kultury nietolerancji wobec wykorzystywania dzieci (Nowakowska-Małusecka, 2010).

5. Wnioski

Problem dzieci-żołnierzy to jeden z najbardziej tragicznych przejawów współczesnych konfliktów zbrojnych, który wymaga pilnych i skoordynowanych działań ze strony społeczności międzynarodowej. Zrozumienie mechanizmów psychologicznych oraz skutków wykorzystywania dzieci w konfliktach zbrojnych jest niezbędnym warunkiem opracowania skutecznych strategii zapobiegania temu zjawisku i programów rehabilitacji dla dzieci, które padły jego ofiarą. Tylko kompleksowe podejście, uwzględniające aspekty prawne, społeczne, ekonomiczne i psychologiczne, może zapewnić odpowiednią ochronę dzieci przed wykorzystywaniem w konfliktach zbrojnych oraz dać szansę na odbudowę tym, którzy już stali się ofiarami tego przestępstwa przeciwko dzieciństwu (War Child, 2007).

Bibliografia

1. Abbott, A.B. (2000). Child soldiers – the use of children as instruments of war. *Suffolk Transnational Law Review*, 23 (2), 499–537.
2. Badjoko, L. (2007). *Byłem dzieckiem żołnierzem* (O. Hedemann, Trans.). Warszawa: WAB.
3. Impact of armed conflict on children: Report of the expert of the Secretary-General, Ms. Graça Machel, submitted pursuant to General Assembly resolution 48/157 (1996). Retrieved January 15, 2025, from https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/51/306.
4. International Committee of the Red Cross (ICRC) (1994). *Children and war*. Geneva: ICRC. Retrieved January 15, 2025, from <https://www.icrc.org/en/publication/0824-children-and-war>.
5. International Committee of the Red Cross (ICRC) (2003). *Child soldiers*. Geneva: ICRC. Retrieved January 15, 2025, from https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0824.pdf.
6. Coalition to Stop the Use of Child Soldiers (2008). *Child soldiers: Global report 2008*. London: Coalition to Stop the Use of Child Soldiers. Retrieved January 15, 2025, from <https://www.child-soldiers.org/shop/global-report-2008>.
7. War Child (2007). *Child soldiers: The shadow of their existence*. London: War Child. Retrieved January 15, 2025, from <https://www.warchild.org/resources/publications/>.
8. Cohn, I., & Goodwin-Gill, G.S. (1994). *Child soldiers: The role of children in armed conflict*. Oxford: Clarendon Press.
9. McKay, S. (2004). Girls as 'weapons of terror' in Northern Uganda and Sierra Leonean armed groups. *Security Dialogue*, 35 (4), 465–480. Retrieved January 15, 2025, from <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0967010604049519>.
10. Michałowska, G. (2008). *Problemy ochrony praw człowieka w konfliktach zbrojnych*. Warszawa: Scholar.
11. Nowak, E. (2008). Wojny i konflikty zbrojne we współczesnym świecie. Dzieci-żołnierze w wojnach i konfliktach zbrojnych. In E. Nowak (Ed.), *Wojny i konflikty zbrojne we współczesnym świecie* (pp. 15–21). Opole: Art.
12. Nowakowska-Małusecka, J. (2010). Dzieci-żołnierze i sprawiedliwość. *Casus Sierra Leone. Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego*, 1, 225–240.
13. Polgreen, L. (2008, May 22). Fewer conflicts involve child soldiers, report finds. *The New York Times*. Retrieved January 15, 2025, from <https://www.nytimes.com/2008/05/22/world/africa/22child.html>.
14. Tiefenbrun, S. (2008). Child soldiers, slavery and the trafficking of children. *Fordham International Law Journal*, 31 (2), 415–486. Retrieved January 15, 2025, from <https://ir.lawnet.fordham.edu/ilj/vol31/iss2/6/>.
15. Czyżewski, J. (2009). *Dzieci żołnierze we współczesnych konfliktach zbrojnych*. Toruń: Nauka.
16. Sheppard, A. (2000). Child soldiers: The ethical dimension of the Optional Protocol on the involvement of children in armed conflict. *Cardozo Women's Law Journal*, 6, 37–59. Retrieved January 15, 2025, from <https://cardozolawreview.com/archive/volumes/>.
17. Veerman, P., & Gross, B. (1995). Implementation of the United Nations Convention on the Rights of the Child in Israel, the West Bank and Gaza. *The International Journal of Children's Rights*, 3 (3–4), 295–324. Retrieved January 15, 2025, from https://brill.com/view/journals/chil/3/3-4/article-p295_6.xml.
18. Veerman, P., & Levine, H. (2001). Protecting Palestinian Intifada children: Peaceful demonstrators, child soldiers or child martyrs? *The International Journal of Children's Rights*, 9 (2), 71–88. Retrieved January 15, 2025, from https://brill.com/view/journals/chil/9/2/article-p71_1.xml.